

Cem Doğan

Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi, Iğdır/Türkiye
Assoc. Prof. Dr., Iğdır University/Science-Literature Faculty, Iğdır/Turkiye

eposta: dogancem1@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2008-3830>

RorID: <https://ror.org/05jstgx72>

Makul Yıldırım

Dr., Iğdır Üniversitesi/Fakülte, Iğdır/Türkiye
Doctor, Iğdır University/Science-Literature Faculty Iğdır/Turkiye

eposta: makulyildirim@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2645-7493>

Atıf/Citation: Doğan, C. & Yıldırım, M. 2024. Osmanlı Eğlence Hayatında Hokkabazlık ve Canbazlık. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12/40, 331-352.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1503369>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	22.06.2024
Kabul Tarihi/Accepted:	18.07.2024
Yayın Tarihi/Published:	15.09.2024

OSMANLI EĞLENCE HAYATINDA HOKKABAZLIK VE CANBAZLIK

Öz

İnsanlık tarihi incelendiğinde ilkel kabilelerden büyük imparatorluklara varıncaya değin örgütlenmiş insan topluluklarının tamamında, mahiyeti değişmekle beraber çeşitli eğlence faaliyetlerinin yer aldığı gözlemlenebilir. Osmanlı Devleti'nde muhtelif sebeplerden ötürü günlerce süren eğlenceler tertip edilmiş; devlet bu vesile ile geniş halk kitlelerinin eğlenmesini sağlamakla birlikte, bu eğlenceleri azametini ve kudretini sergileme fırsatı olarak da değerlendirmiştir. Bu tarz eğlenceler genellikle Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'da düzenlenmiş ve düzenlenen eğlencelerde hokkabaz ve canbazların da dahil olduğu pek çok gösteri grubu hünerlerini sergilemek suretiyle izlemeye gelen halkı eğlendirmekle görevlendirilmiştir. Çalışmada bu tarz büyük organizasyonların yanı sıra daha küçük mekanlarda, sınırlı halk kitlelerine hitaben gösteri düzenleyerek mesleklerini icra eden hokkabaz ve canbazlar üzerinde durulmuştur. Osmanlı eğlence hayatının önemli unsurlarından olan hokkabaz ve canbazların düzenledikleri gösterilerin teferruatları incelenmiş; bunlardan bilhassa hokkabazların, büyük konaklarda yapılan sünnet merasimlerinin yanı sıra devletin ihtiyaç sahibi çocuklar adına düzenlediği sünnet merasimlerinin de önemli bir parçası durumuna geldiği anlaşılmıştır. Konu ile alakalı arşiv vesikaları incelendiğinde İstanbul'un, hokkabaz ve canbazların uğrak yerlerinden biri olduğu tespit edilmiştir. Araştırma dönemi olan XIX. yüzyılın geneli ile XX. yüzyılın başlarında muhtelif ülkelerden çok sayıda hokkabaz ve canbaz İstanbul'da

gösteri düzenleyebilmek adına yetkili mercilere başvuruda bulunmuştur. Her iki grubun yapmış olduğu başvurular değerlendirilmiş, karşılaştıkları sorunlara değinilmiş, gösteri düzenleyebilecekleri mekanlar ve ayrıca süreç ile alakalı diğer detaylar irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İstanbul, Eğlence, Hokkabazlık, Canbazlık.

JUGGLING AND ACROBATICS IN OTTOMAN ENTERTAINMENT LIFE

Abstract

Throughout human history, various forms of entertainment have been present in organized societies, ranging from primitive tribes to large empires. In the Ottoman Empire, elaborate entertainment events lasting for days were organized for various purposes. These events not only served as a means for the state to entertain the masses, but also as an opportunity to showcase its power and grandeur. These events were primarily held in Istanbul, the capital of the Ottoman Empire, and featured a variety of performing groups, including jugglers and acrobats, who displayed their skills to entertain the audience. In addition to these large-scale events, this study focuses on the smaller, more intimate shows organized by jugglers and acrobats for limited audiences. The details of these shows, which were an integral part of Ottoman entertainment life, were examined. It was found that jugglers, in particular, played a significant role in circumcision ceremonies held in large mansions, as well as those organized by the state for children in need. Upon examining archival documents related to this subject, it was discovered that Istanbul was a popular destination for jugglers and acrobats. During the research period, which spanned from the 19th century to the early 20th century, many jugglers and acrobats from various countries applied to the competent authorities to organize shows in Istanbul. This study evaluates these applications, discusses the challenges faced by these performers, and examines the venues where they were able to hold their demonstrations.

Keywords: Ottoman Empire, Istanbul, Entertainment, Juggling, Acrobat.

Giriş

Eğlence, insanların içinde yaşadıkları toplumun kültürü doğrultusunda şekillenen, keyifli zaman geçirmeye yönelik yapılan faaliyetlerin tamamını kapsayan bir tanımlama olmakla birlikte; günlük hayata dair pek çok faaliyeti ihtiva eden geniş bir alana hitap etmekte olduğundan, insanların temayüllerine göre kişisel olarak farklı anlamlarda da yorumlanabilmektedir. Nitekim neşenin hayatın temel amacı olduğu görüşünü savunan Antik Yunan filozofu Demokritos'a göre, yaşamın tümü anlayarak ve eğlenerek geçirilmelidir, onun için anlamak ve eğlenmek aynı şeylerdir (Sagan 2023: 205). Ancak Demokritos'un eğlence anlayışı genel olarak halkın eğlence anlayışından farklılık arz etmektedir. Zira insanlar, eğlenmek için hayatı anlamaya çalışarak düşünmeyi değil bilakis düşünce sürecini durduran faaliyetleri tercih etmekte ve bu sayede hayatın olağan akışının dışına çıkararak duygusal bir salınım ve rahatlama ile stresten arınabilmektedirler.

Osmanlı Eğlence Hayatında Hokkabazlık ve Canbazlık

Eğlence toplum psikolojisi açısından önem ihtiva etmektedir. Batı'da bilhassa Fransız devriminden sonra eğlencenin önemi vurgulanarak; insanlar arasındaki keskin sınırları kaldıran, birlik ve beraberliğe katkı sağlamak suretiyle sosyal bağları güçlendiren yönüne dikkat çekilmiştir. İslam aleminde ise eğlenceye bazı alimler tarafından aşırılığa kaçmamak ve mübah çerçevesi içerisinde kalmak şartıyla müsamaha gösterilmiştir. Ve hatta ölçüye uyularak yapılan eğlenceler kulun asli görevlerini, ibadetlerini muntazaman yerine getirebilmesi için bedene dinçlik, ruha şevk kazandıracığından nafile ibadet hükmünde dahi değerlendirilebilmiştir. Ancak eğlence ile ilgili sıkıntı genelde ölçüyü ayarlama konusu idi; temel kaygı ise eğlencede aşırılığa kaçmak veya uçlara savrulmaktı. Zamanla farklı eğlence unsurlarının da sisteme dahil edilmesi kaygı seviyesini arttırdığından müzik ve eğlencenin dinen haram olduğu konusunda bazı görüşler ileri sürülmüştür (Bozkurt 1994: 487). Ancak insan eğlence örgütleyen bir varlıktır ve eğlence insan doğasına içkindir. Eğlencenin bu yönü göz önünde bulundurulduğunda toplumsal hayattaki yerinin yadsınamayacak bir potansiyele sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eğlence hakkında ileri sürülen bu olumsuz görüşler İslam coğrafyasının önemli bir bölümünü ihtiva eden Osmanlı Devleti'nde müzik ve eğlencenin belli bir çerçeve içerisinde kalmak şartıyla günlük hayatın önemli bir parçası olmasına mâni olamamıştır (Kendirci 2022: 285).

Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul, eğlence faaliyetleri doğrultusunda oldukça renkli gösterilere sahne olmuştur. Devlet, çeşitli vesilelerle devasa çadırlarda, günlerce süren eğlenceler organize etmiş ve bu eğlencelerde araştırma konusu olan hokkabaz ve canbazların da dahil olduğu çeşitli seyirlik oyunlara yer verilmiştir (Kurnaz 2000: 67). Geniş halk kitleleri için düzenlenen eğlencelere örnek vermek gerekirse Ramazan Bayramı vesilesiyle düzenlenen kamusal alanlardaki büyük şenliklere değinilebilir (Baykal 2008: 57). Ramazan ayından önce şaban ayı boyunca da Kağıthane çayırılarında çadırlar kurulmuş ve çeşitli eğlence unsurlarının yer aldığı şenlikler düzenlenmiştir (Çalkan 2022: 163). Bu tarz büyük şenliklerde hokkabazlık ve canbazlık gösterilerinin yer aldığı kısımlar ilgiyle izlenmiştir. Bu ilgi İstanbul'daki sokak isimlerine de sirayet etmiştir; Canbaz Sokağı, Canbaz Ali Sokağı, Canbazhane Sokağı veya Hokkabaz Sokağı gibi adlandırmalar yapılmıştır (And 1970: 78). Devletin çeşitli vesilelerle düzenlediği şenliklerin yanı sıra hokkabaz ve canbaz gibi göstericiler kahvelerde veya hanlarda da hünerlerini sergileyerek halkın ilgisini çekmeye çalışmışlardır. Bu tarz gösteri grupları düğün, sünnet gibi özel günlerde ücretleri ödenmek suretiyle hünerlerini sergilemek üzere davet edilmişlerdir (Çoruk 2015: 292). Araştırma konusu olan dönemde gerek devletin kimsesiz çocuklar için düzenlediği ve gerekse halktan kimselerin düzenlediği sünnet merasimlerinde hokkabazlık gösterilerinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır (BOA, ML.EEM.: 446/24; 482/6; 637/65).

Çalışmada geniş halk kitlelerinin dahil olduğu genel eğlencelerin yanı sıra daha küçük alanlarda düzenlenen özel eğlencelerin de ayrılmaz bir parçası durumuna gelen hokkabazlık ve canbazlık özelinde Osmanlı eğlence hayatı mercek altına alınmıştır. Padişahların eğlence

anlayışları ve bu eğlencelerin içerisinde hokkabazlık ve canbazlık gösterilerine olan ilgilerine ayrı bir parantez açılmıştır. XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarında hokkabazlık ve canbazlık mesleğini icra edebilmek adına Avrupa'nın muhtelif ülkelerinden çok sayıda hokkabaz ve canbazın Osmanlı topraklarına geldiği ve hünerlerini sergileyebilmek adına yetkili mercilere başvurduğu örnekler incelenmiştir (BOA, İ.HR. 5/256; 7/363; 37/1746; BOA. HR.TO. 191/59; BOA, HR. MKT. 25/43; BOA. ZB. 372/161; BOA, A.MKT. 90/29; BOA, MVL. 666/52; BOA. DH.MKT. 1098/12). Son kertede her iki gösteri grubunda zamanla meydana gelen değişim ve bunların tarihe karışmamak adına gösterdikleri dönüşüme değinilmiştir.

1. Hokkabaz ve Canbazların Gösteri Düzenledikleri Mekanlar ve Ödedikleri Vergiler

Hokkabaz ve canbazların dahil olduğu gösteri gruplarının İstanbul'da XVI. yüzyıldan itibaren toplandıkları yer Tahtakale olmuştur. Burada toplanan gösteri grupları halkın ve meraklıların karşısında çoğunlukla da sokakta sanatlarını icra etmişlerdir. Asıl hünerlerini devletin düzenlediği resmi şenliklerde gösteren bu gruplar diğer zamanlarda da gösteriler düzenlemiş veya düğün gibi özel günlerde kiralanabilmiştir. Yaptıkları işe mahsus sabit bir mekâna sahip olmayan gösteri esnafının gösteri düzenledikleri mekanlar genelde kahveler ile hanlar olmuştur. Uzun süre Tahtakale merkezli faaliyet gösteren bu grupların zamanla yine kahvehaneler ve hanlar başta olmak üzere Aksaray ve Galata gibi değişik semtlere yayıldıkları gözlemlenmiştir (Çoruk 2015: 292). Erken dönemlerde hokkabazlar, Bayezid Camii yakınındaki bir meydana da toplanarak halka hitaben gösteri düzenlemişlerdir (Berdibek 2017: 47-48). Yine hokkabazlık özelinde irdelendiğinde İstanbul'da Fatih, Beşiktaş, Nişantaşı, Vezneciler, Aksaray gibi birçok farklı semtte hokkabazlık gösterilerinin düzenlendiği belli başlı kahvelerin olduğu tespit edilmiştir (Özhan 1994: 83-84).¹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, gösteri gruplarının toplu halde İstanbul'da Kadı Han'ında bulduklarını ve ihtiyacı olanların oraya giderek onlara ulaştıklarını belirtmiştir. Ancak hicrî 1278'de meydana gelen yangında bu hanın yanmasından dolayı mezkûr gruplara Baltacı Hanı tahsis edilmiştir (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey 2011: 144). İstanbul'daki canbazlar ise Kocamustafapaşa Camii civarında bulunan Canbaziyye Mahallesi denen bir yeri kendilerine mekân tutmuşlardır (Abdülaziz Bey 1995: 394).

Erken dönemlerde hokkabaz, canbaz gibi gösteri gruplarının sürekli olarak gösterilerini düzenledikleri yer daha önce de belirtildiği gibi genelde Tahtakale mahali idi. Ancak XIX. yüzyılın ortalarına doğru İstanbul'da iki tanesi sirk gösterimlerine uygun büyük

1 Kahvehane, toplumdaki sosyal ilişkileri şekillendiren ve toplumun geçirdiği toplumsal dönüşümleri yansıtan bir mekân olarak XVI. yüzyılın ortalarına doğru İstanbul'da görülmeye başlamıştır (Mazak 2009; 95). Belirtildiği gibi hokkabazların gösteri düzenledikleri mekanlar arasında kahvehaneler önemli bir yer tutmaktadır. Hokkabazlar, burada genellikle akşam ile yatsı namazı arasında vakit geçirmek için toplanan insanların ilgiyle izledikleri gösteriler düzenlemişlerdir (Özlü; Üzüm 2022; 310).

Osmanlı Eğlence Hayatında Hokkabazlık ve Canbazlık

amfiteatr olmak üzere dört adet tiyatro binası yapılmıştır (Sakaoğlu; Akbayar 1999: 116-117). İlerleyen süreç içerisinde normal tiyatro gösterimleri için inşa edilen tiyatro salonlarının da hokkabazlık gösterilerine müsait bir hale getirilmesi söz konusu olmuştur. Nitekim Ömer Cevri Efendi adında bir Osmanlı vatandaşı, Şura-yı Devlete verdiği arzuhal ile işletmekte olduğu Şehzade Camii civarında Vezneciler'deki tiyatro salonunda, hokkabazlık gösterisi düzenlenmesine müsaade edilmesini talep etmiştir. Ömer Cevri Efendi'nin söz konusu olan binada locaların kapatılması gibi yapılacak bazı düzenlemeler ile haftada iki gece yapılması planlanan hokkabazlık gösterilene uygun hale getirilmesi hususundaki talebi uygun bulunmuştur (BOA, DH.MKT.: 1036/51). Bu arada gösteri düzenlemek için başka ülkelerden gelenlerin Şehzadebaşı'nı tercih etmesi bu semtte hokkabazlık ve canbazlık gösterilerinin ilgiyle karşılanmasından kaynaklanmış olmalıdır (BOA, Y.A.HUS.: 501/51; BOA, ZB.: 372/161). Galata, Beyoğlu gibi semtler de gösteri düzenlemek isteyen insanların rağbet ettikleri mekanlardı (BOA, İ.HR.: 5/256; 7/363; 37/1746; BOA, A.MKT.NZD.: 52/34).

Devletin kontrolünde mesleklerini icra eden hokkabaz ve canbaz gibi gösteri grupları yetkililerin belirlediği oranda vergi ödemekle mükellefler. 1857 yılında, hokkabazların da dahil olduğu gösteri gruplarının vergilendirilmesi konusunda bir düzenleme yapılmıştır; normalde bu gruplar gösteri düzenlemek üzere bir cemiyete gidecekleri vakit zaptiyeye on beş kuruş vergi ödemek suretiyle ruhsat almaktaydılar. Yapılan düzenleme ile bunların gösteri düzenleyecekleri her gece için otuz kuruş ödemeleri kararlaştırılmıştır. Ancak bu esnaf grupları kararın kendilerini zorlayacağını, maddi durumlarının bu şekilde ödeme yapmaya elverişli olmadığını beyan ederek, eskiden olduğu gibi bir cemiyete gideceklerinde on beş kuruş ödeme yapılacak şekilde vergilendirilmeyi talep etmişlerdir (BOA, MVL.: 191/79). İlerleyen süreçte bu tür gösteri gruplarının vergilendirilmesi hususunda bazı değişiklikler yaşandığı tespit edilmiştir. 1910 yılı *Çalgı ve Lu'biyât Ruhsatıyeleri Tarifesi* gereği hokkabazlar iki sınıf olacak şekilde vergilendirilmiş; birinci sınıf aylık 200; bir defalığı 50, ikinci sınıf aylık 100; bir defalığı 30 kuruş ödeme şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. Âdi canbazların tarifeleri de aynen tekrarlanmaktadır. Ancak tiyatrolardaki canbazların ödemeleri gereken miktar biraz daha yüksek olmuştur. Nitekim bunların ödemeleri birinci sınıf aylık 1000; bir defalığı 100, ikinci sınıf aylık 700; bir defalığı 80 kuruş şeklindedir (Sakaoğlu; Akbayar 1999: 139). Bu tarife göz önünde bulundurulduğunda vergilendirme miktarının XIX. yüzyıla göre nispeten artmış olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu tarz gösteri gruplarının ödeme yapma şeklinde de değişiklik yaşanmıştır; bir mekânda gösteri yapılacağı zaman ödeme yapmanın dışında aylık ödeme seçeneğinin de sunulduğu gözlemlenmiştir. Bu arada hokkabaz ve canbazlar gösteri düzenledikleri mekanlara göre sınıflandırılmış ve ücret de buna göre belirlenmiştir (Sakaoğlu; Akbayar 1999: 139).

2. Osmanlı Eğlence Hayatında Hokkabazlık

Hokkabazlık kelimesinin kökü olan hokka, Arapça'da küçük kutu anlamında, mürekkep koymaya mahsus çanak şeklindeki kaplar için kullanılmıştır (Derman 1998: 216). Hokkabazlık; taşbaz, efsunbaz, gözbağcı, yumurtabaz, sihirbaz gibi farklı sözcüklerle de tanımlanmış ve Osmanlı topraklarına XV. ve XVI. yüzyıllarda İspanya ve Portekiz'den gelen Yahudiler vasıtasıyla yayılmıştır (Kaybolan Meslekler 2006: 112). Tiyatro alanında verdiği eserlerle tanınan Musahipzade Celal, hokkabazlığı Musevilere mahsus ve sekiz on kişiye münhasır bir sanat olarak nitelendirmiştir (Musahipzade Celal 1946: 69).² Musevilere mahsus olduğu belirtilen bu sanatın; ilerleyen süreç içerisinde dünya genelinde bilinen bir mesleğe dönüştüğü İstanbul'a farklı ülkelerden gösteri düzenlemek üzere gelen hokkabazların müracaatlarından anlaşılmaktadır. Dönemin İstanbulluları gelen hokkabazları ilgiyle karşılamış, ancak hokkabazlık ihtiva ettiği anlam itibariyle toplum nezdinde makbul bir meslek olarak görülmemiştir.

Hokkabaz, oyunbaz, hilekâr, hileci gibi anlamlar ihtiva ettiğinden dolayı (Develioğlu 2010: 431) hokkabazlar, yaptıkları iş gereği aldatıcı ve hileci olarak anılmışlardır. Dolayısıyla hokkabazlık da önemsiz ve aşağılayıcı bir nitelik kazanmıştır. Hokkabazlığın esas itibariyle halkın gözündeki olumsuz bir nitelik kazanmasının müsebbibi, hokkabazların yanında bulunan soytarılar olmuştur; bu yüzden hokkabazlık bir çeşit kaba soytarılık olarak da algılanmıştır. Hokkabazlığın bir çeşit göz bağcılığı veya aldatıcılık olarak nitelendirilmesine mukabil bu minvalde çeşitli benzetmeler de söz konusu olmuştur. Örneğin "*Ehl-i zevk adet itmıştır bu nüzhetgahta, Aldadır her gün bu çarh-ı hokka-baz alem bu ya*" dizelerinde felek, insanları aldatan bir hokkabaza benzetilmiş ve zevk ehlini aldatmayı adet edindiği belirtilmiştir (Kul 2022: 73-74). Muhtemelen bu benzetmelerden dolayı hokkabazlığı meslek olarak icra etmeyenlerin yapması hoş karşılanmamıştır.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru tarihlenen resmi bir evrakta hokkabazlık ile ilgili ilginç bir detay göze çarpmaktadır; zikredilen belgede Erzincan Mutasarrıfı Asaf Paşa hokkabazlık yaptığı için eleştirilmiştir. Belgenin içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla entelektüel yönü güçlü olan Paşa, hokkabazlığın yanı sıra tiyatro, resim gibi XIX. yüzyıl taşrasında pek de makbul sayılmayan konularla da hemhal olmuştur. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda fena evsaf ile muttasıf olan Asaf Paşa'nın yerine erbab-ı diyanet bir şahsın görevde olmasının daha iyi olacağı belirtilmiştir (BOA, Y.MTV.: 196/116). Bulunduğu bölgenin idarecisi konumunda bir devlet temsilcisi olması göz önünde bulundurulduğunda Asaf Paşa'nın, bu tarz faaliyetleri gerçekleştirmek suretiyle halk nezdinde saygınlığını yitirmesi ve dolayısıyla devletin bir çeşit itibar kaybı yaşamasından endişe edilmiş olmalıdır. Üst düzey kamu

² Bu meslekte nam salanlar arasında zikredilen Portakaloğlu, Karanfiloğlu, Yapakçioğlu, Bezzazoğlu, Andonoğlu, Çiçekçioğlu gibi meşhur olanlarının tamamı Musevi olup sadece Karanfiloğlu denilen hokkabaz ustasının Ermeni, yarıdakısının ise Musevi olduğu belirtilmiştir (Pakalın: 845).

Osmanlı Eğlence Hayatında Hokkabazlık ve Canbazlık

görevlileri açısından geçmişte olduğu gibi günümüzde dahi mevcut olan belli başlı kaideler söz konusudur. Ancak burada esas olarak vurgulanmak istenen husus hokkabazlığın fena bir evsaf olarak nitelendirilmesidir.

Fena bir evsaf olarak nitelendirilen hokkabazların sergilediği temel oyunlardan biri olan hokka oyunu, ters çevrilmiş üç adet kap ve bir adet top ile oynanmakta ve seyircinin boş sandığının dolu çıkması veya tam tersi dolu sanılanın boş çıkması üzerine kurulu, el çabukluğu gerektiren bir oyundur. Ayrıca hokkabazlar, hokka oyununun yanı sıra dik tutulan bir sopa üzerinde yumurta taşımak, parayı yok etmek veya çoğaltmak, boş kapları su veya darı ile doldurmak gibi farklı farklı hünerler de göstermişlerdir (Kaybolan Meslekler 2006: 113). Hokkabazların işin mahiyetine göre gece veya gündüz düzenlenebilen gösterileri olmuştur. Gösterilerde mendilden para çıkarmak veya parayı mendilde yok etmek, siyah mürekkep dolu bir bardağı su ve canlı balıklarla değiştirmek, sigara dumanını toplamak ve manyetizmacılık gibi oyunlar oynanmıştır (Özlü vd. 2022: 308).

XIX. yüzyılda Avrupa'da salon hokkabazlığı denen bir hokkabazlık çeşidi türemiştir; bu oyun üç defa atılan zarın her defasında ne şekilde düştüğünü tahmin etme gibi eğlenceli ve heyecanlı bir ortam yaratmaya muktedir bir oyun olarak nitelendirilmiştir (Kul 2020: 566-567). Buna benzer gösteriler Avrupa'dan gelen hokkabazlar tarafından İstanbul'da da düzenlenmiştir. Ancak Alman kökenli olan Hokkabaz Herman, Beyoğlu Naum Tiyatro'sunda çok daha iddialı numaralar sergilemiş; oyun kağıtlarını veya farklı eşyaları uçurmak, seyircilerden alınan mendil ve saatleri parça parça edip yaktıktan sonra tekrar eski haline getirip iade etmek, kâğıt ile kahve ve süt imal etmek, içi boş şapkadan çeşitli eşyalar çıkarıp sahibine uçurarak göndermek, seyircilerin başlarından yüzlük altınlar çıkarmak gibi ilginç gösteriler yapmıştır. Fakat en çok hoş giden oyun kelebek oyunu olmuştur; kâğıttan yapılmış on iki adet kelebek yelpaze ile adeta canlıymışçasına uçurularak seyircilere oldukça keyifli anlar yaşatılmıştır (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey 2011: 177).

Hokkabazların yaptığı gösterilerini unutulmaz kılan nedenlerden biri gösterinin sırrı bilinmediğinden dolayı olayın bir mucize olarak algılanmasıdır. Küçük boş kutulardan demet demet çiçek veya kedi çıkarılması, bunun nasıl mümkün olduğu anlaşılana kadar bir mucize olarak algılanmıştır. Hokkabazın yaptığı hüner anlaşılınca gayet basit bir hileden ibaret olduğu anlaşılırdı. Fakat hünerin ardındaki hileyi bilmeyenler için bunun nasıl mümkün olabileceği kafa kurcalayan bir mevzu olurdu. Hokkabazın hile yaptığı aşikâr olmakla birlikte bunu nasıl yaptığı bilinmemekteydi. Bu bilinmeme durumu gösterinin can alıcı noktasıydı zira hile anlaşılırsa hokkabaz itibar kaybı yaşar aynı zamanda seyirci de heyecanla izleme şevkini kaybederdi. Dolayısıyla işin gizemini koruması önemliydi (Ataç 1936: 22). Ancak hokkabazlık gösterilerini izleyenler arasında işin sırrını çözenler olabilirdi. Bu hususta Galata'da bir meyhanede yapılan gösteriye değinilebilir. Burada sihirbaz-hokkabaz gözleri bağlı olarak taburede otururken çırağı, demkeşlerden aldığı çakmak, afyon

kutusu, mangır, tespih gibi envai çeşit nesneyi havaya kaldırıp, ustasına elinde tuttuğu şeyin ne olduğunu sormuş, hokkabaz ise gözleri bağlı olduğu halde sorulara tek tek doğru cevap vererek izleyenleri hayretler içerisinde bırakmıştır. Fakat olanları izleyen İhsan Oktay Anar'ın *Puslu Kitalar Atlası* adlı eserinin kahramanlarından olan Uzun İhsan Efendi için sırrını çözmüştür. Meyhanedeki herkese hitaben, bunun sihir mihir olmadığını, çünkü hemen hemen herkesin cebinde taşıdığı tespih, çakmak benzeri ıvır zıvırın sayısının taş çatlasa on beşi geçmediğini ve dikkat edilirse çırağın sihirbaza aynı soruyu on, on beş farklı şekilde sorduğunu söylemiştir. Çırağın sihirbaza çakmak için "bu ne", tespih için "peki bu ne" diye eşyaya göre farklı farklı şekillerde sorduğunu belirtmiştir. Ancak hem sağır hem de kör olan Uzun İhsan Efendi'nin söylediklerinin doğruluğuna meyhanedekiler pek inanmamış hatta kendisi ile dalga geçmişlerdir (Anar 2018: 189-190). Muhtemelen insanlar için sırrını anlamaktan ziyade ilgiyle izleyerek keyifli dakikalar geçirmek istemişlerdi.

Hokkabazlık gösterileri esnasında hokkabazların yardımcısı olan soytarı kılığındaki yordakçılara büyük iş düşmekteydi. Zira onlar komik hareketleri ile seyircilerin ilgisini çekerek, bu sayede oyunun hilesinin görünmemesini sağlamışlardır (Kurnaz 2000: 80).

Şekil 1. XX. yüzyıl başlarında bir hokkabaz grubu (And 1994: 159)

Türk hokkabazlığında diğer ülkelerdekinden farklı olarak ikili üçlü söyleşmeler yapılmıştır. Kökeni oldukça eski dönemlere kadar götürülebilen bu oyunların Osmanlı topraklarına gelişi belirtildiği gibi Museviler vasıtasıyla olmuş ancak burada sözlü ve söyleşmeli bir nitelik kazanmıştır. Bu niteliği ile Türk hokkabazlığı dünyanın diğer bölgelerinde oynanan hokkabazlıktan ayrılmış, el çabukluğundan çok dil çabukluğu gerektirmiştir. Söyleşme asıl oyunları yapan ve adına *Usta* denilen hokkabaz ile beceriksizliği

ile insanları güldüren *Yardağı* arasında geçmiştir. Söyleşmelerle insanların dikkati dağıtılarak oyundaki hile el çabukluğu ile gizlenmeye çalışılmıştır (And 1970: 35-36).

Osmanlı eğlencelerinde söz sanatlarının oldukça önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Zira hokkabazlığın dahil olduğu ve orta oyunu, meddahlık veya karagöz gibi oyunlar söz ve ifade gücü üzerine kurulmuş oyunlardı (Bozkurt 1994: 486). Selim Nüzhet Gerçek, İslam coğrafyasının ilk temaşa sanatının meddahlık olduğunu belirtmiş, meddahlığın şarka münhasır olmasının en önemli sebebini ise şarklıların fitri olarak sahip oldukları meziyetlerden biri olan dinlemeye bağlamıştır. Batılıların ise bilakis dinlemeyi değil konuşmayı sevdiklerinin de altını çizmiştir (Gerçek 1942: 6). Hokkabazların söyleşilerine örnek teşkil etmesi açısından aşağıda küçük bir pasaj aktarılmıştır (“Hokkabazın Hokkası”: 8);

“Hokkabaz – Hey benim pehlivanım.

Çırağı – Gene ne var ustacağım?

Hokkabaz – Yahu neredesin? Gözlerim yolda kaldı.

Çırağı – Ben gidip getireyim.

Hokkabaz – Neyi getireceksin?

Çırağı – Yolda kalan gözlerini.

Hokkabaz – Öyle değil Pehlivanım.

Çırağı – Ben de farkındayım. İkinci yaklaştı.

Hokkabaz – Ne de laf anlamaz şeymişsin sen, öğleden, ikindiden bahsetmiyorum ben, demek istediğim yani gözlerim yolda kaldı.

Çırağı – İşte ben de onları getireceğim ya.

Hokkabaz – Sen çok cahilmişsin, gözlerim yolda kaldı demek seni özledim demektir.

Çırağı – Öyle mi ben ne bileyim.

Hokkabaz – İnsan doğru dürüst söyleyip anlamasını bilmelidir...”

Hokkabazlık namına gösterilen hünerler esasında basit şeylerdi ancak hokkabaz ile yardımcısının yukarıda örneği verilen ve birbirine benzer nitelikte olan “*Aman benim pehlivanım, buyur ustacığım*” sözleriyle başlayan konuşmaları ve bu konuşmalara eşlik eden telaş ve yaygara hoşa gitmekte ve gösteriyi eğlenceli bir hale getirmekteydi (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey 2011: 177).

Hokkabazlık gösterileri sünnet düğünlerinin olmazsa olmazlarındandı. Osmanlı döneminde erkek çocukları beş ile on iki yaş aralığında iken sünnet edilmiştir. Varlıklı aileler konaklarında mutantan sünnet düğünleri düzenlemiş, kendi çocukları dışında ihtiyaç sahibi ailelerin çocuklarının sünnetlerini de yaptırmışlardır. Sünnet edilecek çocuklar için süslü yataklar hazırlanır, hokkabaz, çengi, hanende, sazende gibi gösteri grupları kiralanır, akraba

ve ahbablar davet edilirdi. Uygun bir mahale Karagöz perdesi kurulur, kadınların da görebilmesi için hareme giden kapının iki kanadı açılır, önüne bir kafes konurdu. Çocuklar hazırlanarak sıra ile sünnet edilirdi. Hokkabazın bir tarafta saklanan yardımcılarını sünnet bitince zıplayarak, perendeler atarak bin türlü şaklabanlıklarla "Hey maşallah, maşallah; çok yaşayın inşallah" diye bağırarak sünnet olan çocukları avutmağa ve eğlendirmeye çalışırlardı (Musahipzade Celal 1946: 35-36).³ Sünnet olan çocukların bağırtıları ile ortalık çınlarken hokkabaz, yardağı ile hokka oynatmağa ve şamatası ile ortalığı çınlatmağa başlayınca çocukların ağlaması kesilirdi. Hokka oyununda örneğin yordak, yuvarlaklardan birini yutarak boğulma numarası yapar, sünnet edilen çocuğu eğlendirerek ortamı yumuşatmaya çalışırdı (Alus: "Bir Afacan Sünnet Çocuğu").

Sünnet düğünü olan konaklarda hokkabazlık dışında çeşitli eğlenceler de düzenlenirdi, ancak muhtemelen çocukların en çok ilgisini çeken kısım hokkabazlık gösterileriydi. Akşam yemeğinden sonra bir fasıl daha hokkabaz sahneye çıkar ancak hokkabazın bu defaki oyunu kukla gösterisi olurdu. Bu gösteri için uygun bir yere perdeler kurulur ve elbise giydirilmiş küçük boy tasvirler şeklindeki kuklalar oynatılırdı. Bu arada "hokkabazın kalpaklısı" adı verilen ve palyaço yerine geçen yardımcısı ilginç bir şapka ile perdenin önüne oturur ve kuklalarla konuşarak, tartışarak veya dövüşerek gösteriye renk katarı (Abdülaziz Bey 1995: 50). Sünnet merasimi düzenlenen konakta çocuklar için oynatılan gösterilen dışında sazlı sözlü eğlencelere de yer verilerek gelen misafirler en güzel şekilde ağırlanır, buna mukabil onlar da sünnet olan çocuklara altın saatler, oyuncaklar veya yazı takımları gibi çeşitli hediyeler verirlerdi (Musahipzade Celal, 1946: 35-36).

Büyük konaklarda düzenlenen bu görkemli sünnet merasimleri şehzadeler için düzenlenenlerin yanında gölgede kalırdı. Zira şehzadeler için günlerce süren mutantan sünnet merasimleri düzenlenmiş; şehzadelerin sünnetleri için tertip edilen bu merasimlerde şehzadelerle beraber fakir fukaranın çocukları, saraydaki iç oğlanlar ve devlet erkanının çocukları da sünnet edilmiştir. Şehzadelerin sünneti genelde hekimbaşı tarafından, şenliğin son gününde yapılmıştır (Arslan 1999: 187). Bu büyük şenliklerde şehzadelerle beraber binlerce fakir çocuk da sünnet edilmiştir (Koçu 2023: 254).⁴ Bu merasimlerde diğer gösteri grupları ile beraber hokkabazlar da yer almıştır. Ancak sadece şehzadelerin sünnetleri münasebetiyle bu şekilde sünnet törenleri düzenlenmemiş; devlet, çeşitli vesilelerle de ihtiyaç sahibi ailelerin çocuklarını sünnet ettirmeyi üstlenmiştir. Bilhassa Sultan II. Abdülhamid

³ İstanbullular Musevi hokkabazları bir hayli benimsemiş görünmektedirler; sünnet düğünlerinin düzenlendiği konaklarda günün erken saatlerinde başlayan hazırlıkların arasında Musevi hokkabazların kaser adını verdikleri, yemelerine izin verilen yemekleri ayrı olarak hazırlanmıştır (Abdülaziz Bey 1995: 44).

⁴ Sultan II. Mahmud döneminde, 1836 yılında sünnet edilen şehzade ile beraber 8000 yoksul çocuk da sünnet ettirilmiş; Sultan Abdülmecid döneminde, 1853 yılında sünnet edilen iki şehzade ile beraber İstanbul'da bulunan şehzadelerle aynı yaştaki tüm çocuklar da sünnet edilmiş (12 gün boyunca her gün 1500 çocuk); Sultan II. Abdülhamid döneminde, 1899 yılında şehzade sünneti vesilesiyle Hamidiye Etfal ve Haydarpaşa hastanelerinde 10000 çocuk sünnet ettirilmiştir (Büyükünöl 2014; 119).

Osmanlı Eğlence Hayatında Hokkabazlık ve Canbazlık

döneminde ön plana çıkan bu sünnet merasimlerinde hokkabazlar çocukları eğlendirmek üzere görevlendirilmiştir. Konu ile alakalı belgeler incelendiğinde çocukların genelde Hamidiye Eftal Hastanesinde sünnet edildiği anlaşılmıştır. Nitekim XX. yüzyılın başlarında Hamidiye Eftal hastanesinde sünnet edilen çocuklar için ücretleri devlet tarafından karşılanan hokkabaz, saz ve oyun takımları istihdam edilmiştir (BOA, ML.EEM.: 446/24). Bunun dışında Cülus-ı Hümayun yıldönümü münasebetiyle Hamidiye Eftal Hastanesi'nde bir hafta süren sünnet töreni düzenlenmiş ve çocukların eğlendirilmesi adına istihdam edilen çalgıcı, hokkabaz, hayalci ve kuklacıların ücretleri devlet tarafından karşılanmıştır (BOA, ML.EEM.: 482/6). Padişahın doğum günü münasebetiyle de çocuklar sünnet edilmiş ve yine aynı hastanede sünnet edilen çocuklar için bütün masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere çalgıcı, hokkabaz, kuklabaz vesaire görevlendirilmiştir (BOA, ML.EEM.: 637/65). Örneklerden de anlaşılacağı üzere hokkabazlık gösterileri sünnet merasimlerinin bir parçası olmuş durumdaydı. Ancak hokkabazlığın sadece çocuklara yönelik bir gösteri olmadığını da belirtmek gerekir. Sünnet merasimlerinin yanı sıra yerli ve yabancı hokkabazlar tarafından yetişkinlere yönelik gösteriler de düzenlenmiştir.

İstanbul'a gelen yabancı hokkabazların gösterileri ilgiyle karşılanmıştır; Almanya'dan gelen Herman isiminde bir hokkabaz Beyoğlu Naum Tiyatrosunda hünerlerini sergilemiş, izlemeye gelen pek çok kişi bu gösterileri hayretler içerisinde izleyerek "*zamani cahiliyette vuku bulsa kerametini haml edenler bulunurdu*" diyenler olmuştur (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey 2011: 177). Yeteneği ile insanların ilgisini cezbeden Herman gibi çok sayıda hokkabaz İstanbul'da gösteri düzenlemek için izin talep etmiştir. Ancak İstanbul'da gösteri düzenlemek esasında çetrefilli bürokratik bir süreci göze almak demektir. Nitekim 1840 yılının yaz aylarında Sardunya Devleti tebaasından olan bir hokkabaz İstanbul'da sanatını icra etmek üzere yetkililerden ruhsat talep etmiştir. İlgili belgeden anlaşıldığı kadarıyla Sardunyalı hokkabaz, aylardır kentte olmasına rağmen münasip bir mahal tedarik edememesinden dolayı gösteri düzenleyememiştir. En nihayetinde Beyoğlu'nda bir yer kiralamaya muktedir olan şahıs, sanatını icra ederken herhangi asayiş bir probleminin yaşanmaması adına bölgede kolluk kuvvetlerinin görevlendirilmesini istemiştir (BOA, İ.HR.: 5/256). Aynı yılın sonlarına doğru Prusya Devleti tebaası olduğu belirtilen bir hokkabaz benzer taleplerle yetkililerin kapısını çalmıştır. Prusyalı hokkabaz vermiş olduğu arzualde Galata'da münasip bir mahalde sanatını icra etmek üzere ruhsat istemiştir (BOA, İ.HR.: 7/363). 1846 yılında ise Rusya Devleti tebaasından, hokkabazlık ve pehlivanlık sanatlarında mahareti olan Baron adlı bir şahıs İstanbul'a gelmiştir. Hokkabaz Baron, Beyoğlu'nda uygun bir mekânda gösteri düzenleyebilme talebini sefaretçi vasıtasıyla gerekli mercilere bildirmiş ve şahsın talebi değerlendirilerek ruhsat verilmesi uygun görülmüştür (BOA, İ. HR.: 37/1746).

İstanbul'a gelen meşhur hokkabazlar halka yönelik düzenledikleri gösterilerin yanı sıra padişahın huzurunda da sanatlarını icra etmek istemişlerdir (BOA, HR.TO.: 191/59). Kabul edilmeleri durumunda kariyerleri açısından önemli bir fırsat elde etmiş olurlardı. Zira

gösterisi padişah tarafından beğenildiğinde ünlenen hokkabaz, kentte talep görebilir ve bu sayede oldukça kazançlı bir turne sonrasında ülkesine dönebilirdi. Fransalı Hokkabaz Mösyö Löbid, diğer pek çok hokkabazın erişemediği bir bahtiyarlığa erişmiş ve padişahın huzurunda hüner ve marifetlerini sergileyebilmiştir. Zat-ı şahanelerinin huzurunda icra edilen bu sanattan memnuniyet duyulduğu Hariciye Nezareti vasıtasıyla bilahare şahsa bildirilmiştir (BOA, HR. MKT.: 25/43).

1906 yılının bahar aylarında Almanyalı bir hokkabaz İstanbul'a gelmiş ve burada sanatı icra edebilmek adına gerekli mercilere başvuruda bulunmuştur. İlgili belgede isminin Anderlik olduğu belirtilen hokkabazın, Şehzadebaşı'nda sanatını icra edebilmek için yapılan müracaatı üzerine Zaptiye nezdinde bir mahzur görülmediği halde Şehremaneti'nden izin çıkmamıştır. Osmanlı Devleti'nde yabancı uyruklu şahısların devlet ile olan ilişkilerinde herhangi bir sıkıntı çıkması durumunda genelde benzer bir tablo oluşmakta ve başvuruda bulunan şahsın bağlı bulunduğu sefaret devreye girmek suretiyle durumu çözmeye çalışılmaktaydı. Burada da benzer bir durum söz konusu olduğundan Anderlik Alman sefareti vasıtasıyla, Fransa tebaasından olan bir şahsa yakın tarihlerde aynı mesleği icra etmesi için izin verildiği ve Fransız hokkabazın bir hayli zaman çalıştığı belirtilmiştir. Dolayısıyla adab-ı umumiyyeye muhalif harekette bulunmayacağı hususunda teminat veren Alman Hokkabaz Anderlik'e izin verilmesi talep edilmiştir (BOA, Y.A. HUS.: 501/51). Direklerarası'ndaki tiyatrodaki hokkabazlık gösterisi düzenlemek isteyen Anderlik'in ruhsat talebinin değerlendirilmesi ve şayet iznin verilmesine engel teşkil edecek bir durum var ise bunun ilgili sefarete bildirilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, BEO.: 2789/209132). Bu belgede dikkati çeken husus; yetkililerin bu tarz gösteri taleplerini değerlendirirken adab-ı umumiyyeye muhalif bir durumun söz konusu olma ihtimalinin yarattığı tedirginliktir. Ve anlaşıldığı kadarıyla yetkililer, adab-ı umumiyyeye muhalif hal ve hareketlerin yer almayacağı belirtilen bir gösteriye izin verilip verilmemesi hususunda sefaretlerin baskısı ile karşı karşıya kalabilmekteydi. Nitekim bu belgede Fransalı bir hokkabaza, Hokkabaz Anderlik'in gösteri yapmayı planladığı yerde aynı sanatı icra etmesi adına izin verildiği ve dolayısıyla aynı iznin kendilerine de verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla devlet herhangi bir ülkenin vatandaşına gösteri düzenlemek üzere izin verdiği takdirde bu durum emsal teşkil etmekte ve devletin bu hususta keyfi davranma özgürlüğünü sınırlayarak manevra alanını daraltmaktaydı.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere hokkabazlar genel itibariyle erkekti; kente muhtelif menşei olan çok sayıda erkek hokkabazın geldiği, resmi makamlara yapmış oldukları başvurular neticesinde tespit edilmiştir. Bu durum dikkate alındığında hokkabazlık genel itibariyle erkeklerin icra ettiği bir meslek olarak nitelendirilebilir. Ancak konu ile alakalı istisnai bir belge göze çarpmaktadır; 1881 yılına tarihlenen bu belgede kadın bir hokkabazdan söz edilmiştir. Hokkabaz kadın Fransa tebaasından olduğunu beyan etmiş ancak sefaretten edinilen bilgiye göre tabiiyeti Fransa Devleti tarafından kabul edilmemiştir. Hokkabaz kadının

Osmanlı Eğlence Hayatında Hokkabazlık ve Canbazlık

elinde diğer bir devlet pasaportu da bulunmadığından zaptiye tarafından derhal sınır dışı edilmesi gerektiği ilgililere bildirilmiştir. Bu kararın arkasında kadının sahip olduğu kötü ünün de etkili olması muhtemeldir (BOA, Y.A.HUS.: 168/47). Bu arada gelen yabancı kumpanyalar genelde sadece hokkabazlık gösterileri veya sadece canbazlık gösterileri düzenlemiş olmalarına karşılık bazen her iki gösteri de aynı kumpanya tarafından düzenlenebilmekteydi. Bu hususta 1906 yılında İstanbul'a gelen Avusturyalı bir canbaz kumpanyasının Şehzadebaşı'nda hokkabazlık gösterisi düzenlemek adına izin talep etmesi canbazlık ve hokkabazlığın aynı kumpanya tarafından yapılabildiğinin gösterilmesi adına zikredilebilir (BOA, ZB.: 372/161).

Geleneksel hokkabazlık, XIX. yüzyılda değişim geçirmiştir. Kültür araştırmalarıyla tanınan Metin And XVIII. yüzyılda geleneksel hokkabazlığın zayıfladığını ve onun yerini Avrupalı illüzyon sanatçılarının gelmeye başladığını belirtmiştir (And 1994: 159-160). Araştırma dönemi olan XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarında çok sayıda Avrupalı hokkabazın geldiği incelenen örneklerden de anlaşılmaktadır. Ancak bunlar belirtildiği gibi illüzyon sanatçısı olarak değil hokkabaz olarak adlandırılmışlar ve daha ziyade belirli semtlerde gösteri düzenlemişlerdir.

İllüzyonistler geleneksel hokkabazların giydiğinde oldukça farklı kıyafetler; genelde baştan ayağa siyah giyinmeyi tercih etmiş, başlarına da silindir şapka takmışlardır. Kendilerine eşlik eden iki kız ile beraber sahneye çıkan illüzyonistler devlet başkanı edasında, ciddiyetle işlerini yapmışlardır. Sergileyecekleri oyunu bir menkıbe haline getirmiş, başlarından geçmiş veya orada olmuş bir olay gibi izah ederken laf arasında numaralarını yapmışlardır. Gösterilerinin mahiyeti de bir hayli değişmiştir; zira deveyi iğnenin deliğinden geçirebilir yahut yanlarındaki kızlardan birini uçurabilir veya kesebilirlerdi (Alus; Güler 2023: 59-91).

3. Osmanlı Eğlence Hayatında Canbazlık

Canbaz; can ile oynayan, canını tehlikeye atan kişiyi nitelendiren bir sözcük olmakla birlikte bunun dışında farklı anlamlarda da kullanılmıştır; insanları aldatan güvenilmez kişileri nitelendirmiş, hayvan alışverişi ile meşgul olan kimseleri tanımlamış ve aynı zamanda askeri bir tabir olarak da kullanılmıştır (Develioğlu 2010; 140).⁵ Osmanlı eğlence hayatının en yetkin seyirlik oyunlarından birini sergileyen canbazlar, canını tehlikeye atmak suretiyle akrobatik hareketler sergileyerek para kazanmayı meslek haline getiren insanlardır. Akrobasi, oldukça eski dönemlerden itibaren Çin kültüründe önemli bir yer işgal etmiştir. Çin'de düzenlenen çeşitli festivallerde müzik eşliğinde akrobatik birtakım gösteriler yapılmış;

⁵ Osmanlı askeri teşkilatı içerisinde Canbazan adlı bir sınıf mevcuttu. Erken dönemlerde kurulumu sağlanan bu sınıfın savaş başladığı zaman orduya öncülük etmiş ve canını tehlikeden sakınmadan savaşan cesur bir sınıf olan canbazan, ilerleyen süreç içerisinde ordunun geri hizmetinde istihdam edilmiştir (Gökbilgin 1993: 141).

milattan önceki dönemlerde yapılan zafer kutlamalarında dövüğe benzer akrobasi gösterilerinin yer alması Çin akrobasisinin temelini oluşturmuştur. Canbaz, günümüzde akrobat sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Akrobat sözcüğü ise Yunanca parmak ucunda yürümek gibi bir anlam ifade etmekle beraber XIX. yüzyıldan bu yana jimnastik ve sirk sanatlarının bir bölümünü ifade eden bir anlama bürünmüştür (Şen 2008: 5-6).

Osmanlı Devleti'nde erken dönemlerden itibaren düzenlenen büyük eğlencelerde canbazlık gösterilerine yer verilmiştir. XVI. yüzyılda, şehzade sünnetleri vesilesiyle yapılan eğlencelerde canbazlık gösterilerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Konu ile alakalı ilginç bir anekdot tarihe not düşülmüştür; 1586 yılında düzenlenen bir şehzade sünnetinde gösteri düzenleyen canbaz, hokkabaz gibi hüner ve marifet sahipleri yeniçeri ocağına kaydedilmiştir. Canbaz ve hokkabazların da dahil olduğu bu grupların ocakta ne kadar süre kaldıkları bilinmemekle beraber bu durum ocak nizamının bozulmasının başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Koçu 2004: 188-189). Yeniçeri olan canbazların yanı sıra ilerleyen süreç içerisinde gerek devletin tertip ettirdiği büyük eğlencelerde ve gerekse özel eğlence mekanlarında canbazlık gösterileri devam etmiştir. Hünerleri ile nam salan canbazların bu tarz eğlencelere özel olarak gönderildiği örnekler de mevcuttur; Mısır Valisi Ali Paşa, 1720 yılında düzenlenen şehzade sünnetinde gösteri yapmaları için, Hacı Şahin ile Hacı Mehmed isimli iki canbazı İstanbul'a göndermiştir (Koçu 1963: 3363). XIX. yüzyıla gelindiğinde canbazlığın, Osmanlı eğlence hayatının önemli bir unsuru olarak mevcudiyetini koruduğu tespit edilmiştir. Nitekim Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin 1870 yılında düzenlenen sünnet töreninde canbazlık gösterilerine yer verilmiştir (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey 2011: 184).

Canbazlık gösterileri sünnet düğünlerine mahsus olmamış, Osmanlı padişahlarının eğlence hayatlarında da bu tarz gösteriler yer almıştır (Bozkurt 1994: 486-487). Nitekim Sultan II. Mahmud canbazlık sanatına ilgi göstermiş; 1837 yılında Rumeli'ye düzenlediği seyahat esnasında Silistre'de ünlü bir Avusturyalı canbazın hünerlerini seyretmiş ve canbazın İstanbul'a gelmesine izin vermiştir. Padişah'tan müsaadeyi alan canbaz İstanbul'a gelerek çok sayıda gösteri düzenlemiştir (Koçu 1963: 3364). Dünya çapında bir at canbazı olan Sulye, Sultan II. Mahmud'un isteği üzerine Gedikpaşa'da daha sonra Güllü Agop'un tiyatrosunun bulunduğu yerde bir canbazhane açmış, Avrupa'nın meşhur canbazlarını getirtmiş ve burada çeşitli gösteriler düzenlemelerini sağlayarak izleyenlerin beğenisini kazanmıştır (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey 2011: 184). Bu canbazların yanı sıra sarayda arzu edildiği zamanlarda padişahları eğlendirmekle görevli olan canbazbaşılık namında bir görevli istihdam edilmiştir; 1844 yılında canbazbaşılık görevinde Ahmed Ağa adlı bir canbaz yer almış, gösteri düzenlemek için ihtiyacı olan gereçler tersaneden temin edilmiştir (Kaybolan Meslekler 2006: 55). Canbazbaşılara daha sonraki dönemlerde de rastlanmıştır, Sultan Abdülaziz döneminde de Ahmed Ağa adlı bir canbaz, canbazbaşılık görevine getirilmiştir (Koçu 1963: 3364).

İstanbul'da, düğün ve şenliklerde gösteri yapan canbazların yetiştirildiği, çeşitli alanlarda yetenekleri olan otuz-kırk civarında kişinin çalıştırıldığı bir canbazhane mevcuttu.

Osmanlı Eğlence Hayatında Hokkabazlık ve Canbazlık

Buraya alınan kişiler yeteneklerine göre eğitilmiş; ipte yürüme, perende atma, atlama vb. oyun ve sporları kapsayan bir eğitim sürecinden geçirilmiştir. XIX. yüzyıla doğru geleneksel askeri örgütlerin dağılması sürecinde canbazhane devlet korumacılığından yoksun kalarak dağılmıştır. Ancak yetenekleri olanlar kendi aralarında küçük gruplar kurarak ip canbazlığı geleneğini yaşatmışlardır ("Canbazhane": 382-383). Örneğin Kocamustafapaşa semtinde Canbaziye adıyla anılan mahalde Eşref Ağa ve onun vefatından sonra da oğlu Mehmet Ali'nin idaresinde bir canbaz kumpanyası kurulmuştur (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey 2011: 184). Bunların dışındaki canbazlar da yine Kocamustafapaşa Camii civarında bulunan Canbaziyye Mahallesi denen yerde oturmuş, mahalle içinde bir meydana kurulan ipler üzerinde talim yaparak birbirlerini eğitmişlerdir. Bu canbazlardan bazıları yetenekleri sayesinde üne kavuşmuştur; canbaz sınıfının bilinen ustaları olmakla birlikte resmiyette tayin edilen bir kethüdaları ve dahi loncaları olmamasına rağmen ünü padişahın kulağına kadar giden Canbaz Üsküdarî Mehmed Çelebi canbazbaşılığa getirilmiş ve ondan sonra da canbazbaşılık makamı boşaldıkça yerine yenileri tayin edilmiştir (Abdülaziz Bey 1995: 394).

Yerli canbazların dışında farklı ülkelerden çok sayıda canbaz İstanbul'a gelerek gösteri düzenlemiştir. Örneğin bazı siyahi canbazlar Beyoğlu'nda on-on beş kişiden oluşan bir kumpanya halinde sanatlarını icra etmişlerdir (Toparslan 2018: 72-73). Bu canbazların bazıları oldukça yetenekli olduklarından izlemeye gelenlerin uzun süre unutamayacağı gösteriler düzenlemiştir. Bu konuda örnek vermek gerekirse 1844 yılında bir canbaz halkın önünde balonuna binip havalanarak başka bir noktada yere inmek suretiyle alışılmışın dışında bir gösteri sergilemiştir (Şehsüvaroğlu: "19. Asırda İstanbul").

Dışarıdan gelen canbazların gösteri düzenlenebilecek uygun bir mekân bulmaları daha sonra ise gerekli izinleri alması gerekmektedir; 1847 yılında Kigork, Agop ve Toros isimli canbazlar, Langa'da bir mekân kiralamak suretiyle haftada üç gün canbazlık gösterisi düzenleyebilmek için izin talep etmişlerdir. İlgili makamlara iletilen arzuhalleri neticesinde gösteri düzenlemelerinde bir mahzur görülmediğinden gerekli izinler verilmiştir (BOA, A.MKT.: 90/29). Ermeni kökenli Canbaz Ohannes ise canbazlık sanatını icra edebileceği bir bina inşa etme izni talep etmiştir; Beyoğlu'nda inşa etmek istediği bina için gerekli izin verilmiştir (BOA, A.MKT.NZD.: 52/34).

Yetkililerden gerekli izinleri aldıktan sonra gösteri düzenleyebilen bu yabancı canbazların bazı asayiş problemlerine sebep olmaları muhtemeldi. Bu hususta 1864 yılına tarihlenen bir evrakta; Avrupalı bir canbaz kumpanyasının Anadolu'nun muhtelif bölgelerini dolaşarak gösteri düzenledikleri ve Ayvalık'a birkaç saatlik mesafede olduğu belirtilen Edremit kazasına gelerek birkaç gün de burada gösteri düzenleyerek para kazandıkları belirtilmiştir. Ancak gelmiş oldukları kazada bir hırsızlık vakası yaşanmıştır; Yunan tebaasından olduğu belirtilen Matulaki adlı şahsın gece saatlerinde dükkanına girilerek kasasında bulunan yüklü miktardaki para çalınmış ve durum ertesi sabah Matulaki'nin

dükkanına gelmesiyle anlaşılmıştır. Haliyle canbazlık yapma bahanesiyle bölgeye gelen şahıslardan şüphelenilmiş ve onlardan şikayetçi olunmuştur. Matulaki; devamlı surette kasasında yüklü miktar akçe bulundurmasına rağmen böyle bir olayın yaşanmadığını ve zaten bu canbaz şahısların birkaç kere mezkûr dükkânın önünde dolaşırken görülmüş olduğunu dahası bölge ahalisinin dükkanında bulunan demir kasayı açmayı beceremeyeceğini beyan ederek canbazlardan şikayetçi olmuştur. Kazayı terk ettikleri anlaşılan şahıslar üzerlerinde bir miktar para ile beraber yakalanmışlardır (BOA, MVL.: 666/52). Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla gelen canbaz kumpanyaları sadece İstanbul'da kalmamış, Anadolu'nun diğer kentlerinde de dolaşarak gösteri düzenlemek suretiyle para kazanmışlardır.

Bu arada gelen canbazların da çeşitli problemler yaşamaları muhtemeldi; 1906 yılında taşrada dolaşan İtalyalı bir canbaz kumpanyası Giresun'a gelerek gösteri düzenleme talebinde bulunmuştur. Kumpanya Madam Virhanyamski adlı bir kadın, kadının dört çocuğu ve beraberindeki birkaç adamından oluşmuştur. Ancak bunların Giresun'da gösteri düzenlemelerine müsaade edilmemiş; orada bulunan bir Türk canbaz kumpanyası buna engel olmuştur. Madam Virhanyamski zor durumda kaldıklarını belirterek hiç olmazsa memleketlerine gidebilmek için yol paralarını kazanıncaya dek icra-yı lubiyat edilmesine müsaade talep etmiştir (BOA, DH.MKT.: 1098/12). Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla yerli canbazların mevcudiyeti ve haklarının korunması, muhtelif ülkelerden gelen gösteri gruplarına izin verilmesi konusunda göz önünde bulundurulması gereken bir husus olmuştur.

Osmanlı padişahları canbazlık gösterilerine ilgi duymuşlardır. İlgi duyan padişahlardan biri de Sultan II. Abdülhamid olmuş; tahta geçtikten on yıl sonra sarayda bir canbaz heyeti oluşturulmasını istemiştir. Yıldız tiyatrosu yapıldıktan sonra bir de canbazhane yapılmış ve başına da Canbaz Yaver Bey getirilmiştir. Burada kuvvet oyunları, trapez, sırık oyunları gibi canbazlık gösterileri yapılmış; örneğin görevli olan Canbaz Hacı Sait, beş altı metre uzunluğunda bir direkte oynamış, direği karnında meşinden bir kuşakla Canbaz Rıza tutmuştur. Burada gelen konuklara ilginç gösteriler düzenlenmiş hatta seyirciler arasında birçok ecnebinin de yer aldığı bir akşam oyununda bir kaza dahi yaşanmıştır. Esasında kazadan önce Yıldız'ın küçük tiyatrosuna konulan iskemlelerle saha daralmış olduğu için Canbaz Rıza Bey serbest hareket edemeyeceğini beyan etmiş ancak kendisine idare etmesi gerektiği söylenmiştir. Fakat gösteri esnasında koca direği kalabalık arasında idare kabil olamamış, direk bir tarafa çarparak üzerindeki Canbaz Sait Bey düşmüş ve kaburga kemikleri kırılmıştır. Sait Bey, canbazlıkla beraber hokkabazlığa da yeteneği olan bir şahıstı. Gösteri esnasında böyle bir kazanın yaşanması gelen konuklara karşı bir mahcubiyete sebep olduğundan Sultan II. Abdülhamid, kazadan dolayı salonda oluşan heyecanı yatıştırmak ve kazanın tehlikesiz bir şekilde savulduğunu bilhassa ecnebi seyircilere gösterebilmek için Sait Bey'in sahneye çıkarak el hünerlerini sergilemek suretiyle hokkabazlık yapmasını istemiştir.

Osmanlı Eğlence Hayatında Hokkabazlık ve Canbazlık

Fakat ağrılarla kıvranan Sait Bey sahneye çıkamamış, Hamidiye Etfal Hastanesine götürülerek orada tedavi edilmiş, tedavisi bittikten sonra mesleğine devam edebilmiştir (Irtem 1935: 8). Bu dönemde Yıldız Sarayındaki görevli canbazların düzenlediği gösterilerin yanı sıra Avrupa'dan gelen canbazlarla da ilgilenilmiş; Beyoğlu'na gelen Avrupalı hünerverler genelde Yıldız'da da hünelerinin sergilemişlerdir. 1891 yılında İstanbul'a gelen Enrico Gonzalez isminde mahir bir İspanyol silah canbazı Beyoğlu'nda büyük bir ün kazanmıştır. Bu canbazın mahareti attığı nişanı mutlaka isabet ettirmektir. Nişancı yanında gezdirdiği karısının başının üstünde küçük bir balon bırakarak kadının saçlarına dahi ilişmeden kurşun ile balonu patlatırdı. Yıldız hafiyeleri mükemmel atıcı ile bir hayli meşgul olmuşlardı (Irtem 1935: 8). Hafiyeler bu şahsın Sultan II. Abdülhamid'e suikast düzenleme amacıyla gelmiş olması ihtimalini Ahmet Celaleddin Paşaya bildirmeleri üzerine Paşa, canbazın gözlerinin önünde olması gerektiğine hükmederek, canbaza kirası hazine tarafından ödenecek olan bir ev tutmuş ve ömür boyu maaş tahsis ederek bir daha silah canbazlığı yapmasını yasaklamıştır. Böylece uydurma bir tehlikeye karşın İspanyol Canbaz ömür boyu çalışmadan para kazanmaya talip olmuştur. (Kuntay: "Taç Giyen Vehim").

Canbazlık belirtildiği gibi canı ile oynayan anlamında bir kelime olmasına mukabil Enrico Gonzalez bir silah canbazıydı ve düzenlediği gösteride kendi canından ziyade karısının canı ile oynamış gibi görünmektedir. Bunun dışında İstanbul'daki diğer canbazlar genel itibarıyla kendi canlarını riske atan, adrenalini yüksek gösteriler sergilemişlerdir. Canbazlık gösterilerinde tehlikeli olduğu düşünülen ve izleyen insanları korkutan, heyecanlandıran ve telaşlandıran gösteriler vardı. Dahası canbazlık gösterileri bazen ölümlü kazalar ile sonuçlanabilecek nitelikteydi (BOA, HR.SFR. 04.: 701/104). Ancak tehlike bu gösterilerin bir parçası olmasına rağmen canbazlık, İstanbul eğlence hayatının ayrılmaz bir unsuru olarak mevcudiyetini uzun süre korumuştur.

Canbazlar kış mevsiminde tiyatrolarda kurdukları jimnastik trapezler, salıncaklı halkalar, masa veya sandalye üzerinde gösteri yapmışlardır. Yaz mevsiminde ise İstanbul'un seyir yerlerine veya uygun olan herhangi bir mahal yapılan düzenlemeler ile gösteri yapılabilecek hale getirilmiştir. Bilhassa ip canbazlarının gösterileri ilgiyle izlenmiştir (Musahipzade Celal 1946: 68-69).

Şekil 2. Değnek ile denge sağlayan ip canbazı (Şen 2008: 6)

İp canbazları genelde haziran ayında uygun mahallere çadırlarını kurar, çadırın yakınına da mavna direği gibi iki direk dikerek hazırlıklarını tamamlardı. Hazırlıkları yakından takip eden İstanbullular düzenlenecek gösterileri izlemek için sabırsızlanırdı (Alus 1944: 5). İstanbulluların eğlence hayatının önemli bir unsuru haline gelen ip canbazlığı 1950 yılına kadar varlığını korumuş ("Canbazhane": 382-383) ve bu alana ömrünü adanmış, ülke çapında üne kavuşan yerli canbazlar yetişmiştir ("Türkiye'de En Güzel Canbaz Yetiştiren Şehir Adana'dır" 1939: 6). Canbazların gösteri yapmaları için ihtiyaç duydukları ipler özel olarak tersaneden temin edilmiştir. Zira üzerinde yürünen iplerin sağlam olması elzemdi. İp canbazları dağdan dağa kurulan geniş ve uzun aralıklardaki bu iplerin üzerinde koşarak ilerleyebilirlerdi (Sevengil 2014: 119).

Canbazlar fiziksel anlamda güçlü adamlar olduklarından bu güçlerini kullanacak mahiyette zorlayıcı gösteriler düzenlemişlerdir. Örneğin bir canbaz kocaman bir taşı yerden alıp havaya fırlatır ve yere inmek üzere olan taşı başının üzerinde topla oynar gibi oynatabilirdi. Bunun gibi kuvvet oyunları sergileyen canbazlara "zorbaz" denilmiştir. Canbazlar, başlarının üzerine herhangi bir cisim, onun üzerine de bir çocuk alarak zorlanmadan ve bunları düşürmeden dans edebilir, omuzlarının üzerine bir adam çıkararak onu düşürmeden eğilip kalkabilirlerdi (Sevengil 2014: 119). Veya bir canbaz başının üstüne koyduğu yarım metre uzunluğunda tahta bir ayak üzerine yerleştirilen su dolu bir testiye dökmeden kendi etrafında topaç gibi dönebilirdi. Yerde yapılan bir diğer gösteride canbaz; başının üstünde tuttuğu metrelerce uzunluktaki bir sırığa, ip yardımıyla bir oğlanın tırmanıp tekrar aşağı inmesi örnek verilebilir (Kurnaz 2000: 72).

Canbazların yaptıkları çember oyunları da oldukça dikkat çekiciydi. Bu oyunda bir çemberin çevresine fincanlar konularak canbazın uzaktan atlayıp, balık gibi süzülerek çemberin içinden geçmesi ve fakat fincanlara çarpıp çarpmaması gerekirdi. Aslında bu nispeten kolay bir oyundu zira çember oyununun çok daha tehlikeli bir halde oynanması da mümkündü. Örneğin çemberin etrafına bıçaklar dizilir ve canbazın aynı şekilde süzülerek

Osmanlı Eğlence Hayatında Hokkabazlık ve Canbazlık

keskin bıçaklarla dolu çemberden geçmesi gerekirdi. Tecrübeli olan canbaz ölçülü hareketleri sayesinde bıçaklara dokunmadan dolayısıyla yaralanmadan çemberden geçebilirdi. Bazen de çember dört gözlü olur ve canbaz sırasıyla ve birbiri ardınca bu gözlerin birinden girip öbüründen çıkmak suretiyle hepsinden geçerdi. Tehlikeli olan bir diğer çember oyununda, çemberin arkasında bir adam elinde iki kılıcı çapraz bir şekilde tutar ve canbaz çemberin içinden atlar, havada süzülerek kılıçların arasından yara almadan geçerdi. Çember oyununa bazen develer de dahil edilebilirdi. Bu oyunda çember çıplak bir devenin üzerine konulur, canbaz devenin üzerindeki çemberin içinden atlayarak karşı tarafta ayakları üzerine dik bir halde dururdu. (Sevengil 2014: 117, 118). Bu gösterileri düzenleyen canbazlar günümüzde yerini sirklerde gösteri düzenleyen akrobatlara bırakmıştır.

Sonuç

Eğlence, insanların boş zamanlarını keyifli geçirmek üzere gerçekleştirdiği faaliyetlerin tümünü kapsayan bir tanımlamadır. Çalışmada XIX. yüzyılın geneli ile XX. yüzyıl başlarını kapsayan dönemde, Osmanlı eğlence hayatının önemli iki aktörü konumunda olan hokkabaz ve canbazlar üzerinde durulmuştur. Konu ile alakalı literatür taraması yapıldığında her iki eğlence aktörünün de öncelikle devlet tarafından tertip edilen ve günlerce süren büyük şenliklerde ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Araştırma yapılan dönemde her iki grubun, büyük organizasyonların yanı sıra daha küçük mekanlarda ve sınırlı kitlelere hitaben gösteri düzenledikleri tespit edilmiştir. Bu gibi mesleklerde sabit bir mekânda süreklilik arz eden bir tempodan ziyade farklı şehirleri veya ülkeleri dolaşarak gösteri düzenlemek daha kazançlı olabilmekteydi. Zira incelenen dönemde yerli hokkabaz ve canbazların yanı sıra farklı ülkelerden Osmanlı topraklarına, bilhassa İstanbul'a çok sayıda hokkabaz ve canbazın geldiği ve burada mesleklerini icra edebilmek üzere yetkililere başvurdukları, gerekli izinleri almaları halinde gösteri düzenledikleri tespit edilmiştir. Gelen hokkabaz ve canbazlar, genelde Beyoğlu gibi entelektüel yaşam faaliyetlerinin yoğun olduğu semtlerde gösteri düzenleme talebinde bulunmuşlardır. Yetkililer, düzenlenecek gösteride adab-ı umumiyyeye muhalif herhangi bir hal ve hareketin olmaması konusunda hassasiyet göstermiş, ayrıca yerli grupların haklarının korunması hususu da göz önünde bulundurulmuştur. Her iki grup gösteri yaptıkları mekâna göre sınıflandırılmış, iyi semtlerdeki tiyatrolarda gösteri yapanlar birinci sınıf olarak nitelendirilmiş ve buna göre vergi ödemişlerdir. Bu arada Osmanlı padişahlarının da hokkabazlık ve canbazlık gösterilerine ilgi duydukları örneklerle izah edilen bir diğer husus olmuştur.

Hokkabazlık ve canbazlık, geleneksel biçimleriyle düşünüldüğünde tarihte kalmış iki meslek grubu olarak nitelendirilebilir. Zira modern insanın eğlence anlayışı teknolojik gelişmelerin de katkısıyla toplumsallıktan ziyade bireysel bir hale dönüşmüş görünmektedir. Değişen eğlence anlayışları neticede hokkabazlık ve canbazlığı da etkilemiş; geleneksel hokkabazlığın yerini illüzyonistler almış, ancak onlara olan ilgi de giderek azalmıştır.

Çalışmada örneklerle izah edilen bir husus, hokkabazların bilhassa sünnet düğünlerinde ön plana çıkması olmuştur. Günümüzde ise sünnet düğünleri veya doğum günleri vesilesiyle düzenlenen partilerde hokkabazların yerini palyaçolar almıştır. Canbazlık ise akrobatlığa dönüşmüş ve sayıları azalmakla beraber sirklerdeki mevcudiyetlerini korumuşlardır. Ancak antik dönemlerden itibaren önemli eğlence mekanlarından biri olan sirklerdeki gösterilerde de azalmalar yaşanmıştır. Bu konuda hayvanseverlerin çabaları da etkili olmuş; sirklerdeki gösterilerde hayvanların kullanılmasının yasaklanması gibi bazı gelişmeler neticesinde sirk gösterileri eski etkinliklerini sürdüremez olmuştur. Bu arada canbaz sözcüğü de bir değişim yaşayarak cambaz şeklinde kullanılmaya başlamıştır. Günümüzde devasa bir eğlence sektörü, insanların yaş gruplarına göre değişen ürünlerle hizmet sunmakta olduğundan hokkabaz ve canbaz gibi göstericilerin yerini çok daha başka eğlence unsurları almış bulunmaktadır.

Kaynakça

- Abdülaziz Bey. 1995. *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri; Toplum Hayatı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Alus, Sermed Muhtar. "Bir Afacan Sünnet Çocuğu". *Taha Toros Arşivi*. Erişim Tarihi: 21.05.2019.
- Alus, Sermed Muhtar. "Eski İstanbul'da İp Canbazları". *Son Posta*. s. 5. 3 Haziran 1944.
- Alus, Sermed Muhtar. Güler, Cemal Nadir. 2023. *Eski, Daha Eski Karşılaştırmalı İstanbul Yazıları; Düünden Bugüne (1943-1944)*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Anar, İhsan Oktay. 2018. *Puslu Kıtalar Atlası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- And, Metin. 1970. *100 Soruda Türk Tiyatro Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- And, Metin. 1994. "İllüzyon", ss. 159-160 içinde *Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Arslan, Mehmet. 1999. "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler; Sûnameler". ss.169-189 içinde *Osmanlı*. C. 9. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ataç, Nurullah. "Hokkabaz". *Yarım Ay Dergisi*. s. 22. 1 Temmuz 1936.
- Balıkxane Nazırı Ali Rıza Bey. 2011. *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Haz. Ali Şükrü Çoruk. İstanbul: Kitabevi.
- Baykal, Ebru. 2008. "Osmanlılarda Törenler". Yüksek Lisans Tezi, Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.
- Berdibek Dinçer, Zeynep. 2017. "Ötekinin Merceğinde Osmanlı Eğlence Kültürü". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*. 4(8): 37-58.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), BEO.: 2789/209132.
- BOA, DH.MKT.: 1036/51; 1098/12.
- BOA, HR. MKT.: 25/43.
- BOA, HR.SFR.04.: 701/104.
- BOA, HR.TO.: 191/59.
- BOA, İ. HR.: 37/1746; 5/256; 7/363.

Osmanlı Eğlence Hayatında Hokkabazlık ve Canbazlık

- BOA, ML.EEM.: 446/24; 482/6; 637/65.
- BOA, MVL.: 666/52; 191/79.
- BOA, A.MKT.: 90/29.
- BOA, A.MKT.NZD.: 52/34.
- BOA, Y.MTV.: 196/116.
- BOA, Y.A. HUS.: 501/51; 168/47.
- BOA, ZB.: 372/161.
- Bozkurt, Nebi. 1994. "Eğlence". ss. 483-488 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10. Ankara.
- Büyükünal, Cenk. 2015. "Toplumumuzda Sünnet Uygulamaları ve Tarihi Gelişimine Bir Bakış", *Çocuk Cerrahi Dergisi*. 29(3): 104-120.
- Çevirgen Çalkan, Demet. 2022. "18. Yüzyılda Osmanlı Sarayı ve Çevresinde Eğlence". Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Çoruk, Ali Şükrü. 2015. "Osmanlı İstanbul'unda Halkın Eğlence Hayatı". ss. 292-313 içinde *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 4, İstanbul.
- Derman, M. Uğur. 1998. "Hokka", ss. 216-218 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18. Ankara.
- Develioğlu, Ferit. 2010. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Gerçek, Selim Nüzhet. 1942. *Türk Temaşası; Meddah, Karagöz, Ortaoyunu*, İstanbul: Kanaat Yayınevi.
- Gökbilgin, M. Tayyib. 1993. "Canbazan", ss. 141 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7. Ankara.
- Irtem, Süleyman Kani. "Saray ve Babıalı'nın İç Yüzü; Cambazlar, Nişancılar, Hokkabazlar, Bir İspanyol Nişancıyı Garip Bir Himaye Usulü". *Akşam*. s. 8. 7 Kanunuevvel 1935.
- Kaybolan Meslekler*. 2006. Haz. Serkan Özburun. İstanbul: Kuveyt Türk Yayınları.
- Kendirci, Mehmet. 2022. *Eğlencesiz Eğlence; Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğlence ve Siyasal İktidar*, İstanbul: İletişim.
- Koçu, Reşad Ekrem. 1963. "Canbaz" ss. 3362-3368 içinde *İstanbul Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul.
- Koçu, Reşad Ekrem. 2004. *Yeniçeriler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Koçu, Reşad Ekrem. 2023. *Osmanlı Tarihi'nin Panoraması*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Kul, Gül Nihal. 2020. "Ahmet Mithat Efendi'nin Hokkabaz Kitabı", *Mavi Atlas*, 8(2): 565-684.
- Kul, Gül Nihal. 2022. "Gösteri Sanatı Olarak Sirk Unsurlarının Divan Şiirine Yansımaları". ss. 65-91 içinde *Sirk, Sihirbaz, Hokkabaz, Canbaz Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi.
- Kuntay, Midhat Cemal. "Taç Giyen Vehim", *Taha Toros Arşivi*. Erişim Tarihi: 21.05.2019.
- Kurnaz, Gülçin İnak. 2000. "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde İstanbul'da Eğlence Hayatı". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Mazak, Mehmet. 2009. *Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul*, İstanbul; Kitabevi.
- Musahipzade Celal. 1946. *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

- Özhan, Mevlüt. 1994. "Hokkabazlık", ss. 83-84 içinde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Özlu, Zeynel. Üzümlü, İ. Hakkı. 2022. "Osmanlı Döneminde İskambil Kağıtlarının Hokkabazlık Gösterilerinde Kullanılması". ss. 309-327 içinde *Sirk, Sihirbaz, Hokkabaz, Canbaz Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi.
- Özlu, Zeynel. vd. 2022. "Osmanlı'nın Son Yıllarında Hokkabazlık ve Hokkabazlık Gösterileri". ss. 289-308 içinde *Sirk, Sihirbaz, Hokkabaz, Canbaz Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*.
- Sagan, Carl. 2023. *Kozmos; Evrenin ve Yaşamın Sırları*. Çev. Reşit Aşçıoğlu. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Sakaoğlu, Necdet. Akbayar, Nuri. 1999. *Binbir Gün Binbir Gece; Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*, İstanbul: Denizbank.
- Şehsüvaroğlu, Haluk. "19. Asırda İstanbul". *Taha Toros Arşivi*, Erişim Tarihi: 21.05.2019.
- Şen, Sıla. 2008. "Heykelde Tema Olarak Sirk Canbazları". Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Sevengil, Refik Ahmet. 2014. *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?* İstanbul: Alfa Tarih.
- Toparslan, Mutlu. 2018. "XIX. Yüzyıl İstanbul Kültüründe Ramazan Eğlenceleri". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- "Canbazhane". ss. 382-383 içinde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- "Hokkabazın Hokkası". *Son Posta*. s. 8. 13 Kasım 1937.
- "Türkiye'de En Güzel Canbaz Yetiştiren Şehir Adana'dır". *Ulus*. s. 6. 19 Ağustos 1939.

